

بررسی ساختار صوری عقدنامه‌های باقی‌مانده عصر قاجار در یزد

آسیه ذبیح‌نیا عمران^۱، مرجان‌السادات میرحسینی^۲

پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۳۰

دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۰۸

چکیده

قباله‌های ازدواج، نکاح‌نامه‌هایی هستند که هویت ملی و تاریخی هر ملت را نشان می‌دهند. آثار ارزشمندی که به شناخت فرهنگ یا تاریخ ما کمک قابل توجهی می‌کنند؛ زیرا عقدنامه بیانگر مهمترین رکن زندگی ایرانیان یعنی خانواده و امر ازدواج را جنبه حقوقی می‌بخشد. تنوع و زیاد بودن این اسناد به دلیل گستردگی امر ازدواج و محیط مذهبی دوره قاجار، که بر ازدواج به عنوان سنت الهی و مقدس و سفارش پیامبر(ص) و ائمه معصومین(ع) تأکید داشتند. دین اسلام بر تمام جنبه‌های حقوقی این عقدنامه‌ها حاکم بوده است و مسلمانان اعتقاد دارند که ازدواج به عنوان نعمتی خداداد زمینه‌ساز تکامل انسان است. بررسی این عقدنامه‌ها در شناخت تاریخ دوره قاجار مؤثر است و تحلیلی درست و آشکار از جنبه‌های مختلف تاریخ این دوره از نظر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، حقوقی و وجه رایج ایران می‌دهد. عقدنامه سند حقوقی است و از سنت‌های مهم ایرانیان بوده که هنوز در میان ایرانیان رواج دارد. برای پررنگ کردن یا طراحی با استفاده از رنگ و نقش عقدنامه‌ها می‌توان به سیر تطور هنر تذهیب در عهد قاجار پی برد. در این نکاح‌نامه‌ها هنر خطاطی و نقاشی و تذهیب و نویسندگی با باورها و اعتقادات دینی و مذهبی مردم عجین شده و با توجه به وضع مالی خانواده طرفین ازدواج به شکل‌های متفاوتی تولید می‌شده است.

کلمات کلیدی: عقدنامه‌های عهد قاجار، نکاح‌نامه، قباله‌های ازدواج.

۱- دانشیار دانشگاه پیام نور استان یزد (نویسنده مسئول) asieh.zabihnia@gmail.com

۲- کارشناس ارشد ادبیات عامه. mirhoseini.mr@gmail.com

بدون تردید، فرهنگ، میراث هزاران سال تلاش فکری، هنری، اجتماعی و اقتصادی انسان‌هاست که تجربه‌های تلخ و شیرینی را به همراه دارد. در طول تاریخ نیز هر نسل یافته‌ها، اندوخته‌ها و تجربیات خود را با شیوه‌های مختلف به نسل‌های بعدی منتقل می‌نماید. فرهنگ چگونه زیستن را به نسل‌ها می‌آموزد و اندیشه‌ها و رفتارها را بر روابط میان طبقات جوامع بشری تنظیم می‌کند. در این میان، بخش عظیمی از این فرهنگ به فرهنگ عامه و باورهای اجتماعی اختصاص دارد که به صورت پشتوانه‌ای در زندگی انسان است و باعث همبستگی بین اقوام مختلف می‌گردد. بسیاری از آداب و رسوم و باورهای مردم ریشه در تاریخ و تمدن ایران باستان دارد. با ورود اسلام پاره‌ای از این آداب از میان رفت و پاره‌ای دیگر، از آن‌رو که مابینتی با مفاهیم و ارزش‌های اسلامی نداشت، باقی ماند. در این میان، بخش قابل توجهی از مؤلفه‌های مورد نظر در شمار باورها و اعتقادات عامیانه مردم است. این عقاید از سویی نشان‌دهنده قدمت فرهنگی یک جامعه و از سوی دیگر گواهی بر وابستگی عمیق مردم به این باورهاست. خانواده یکی از ارکان مهم جامعه به شمار می‌آید و یکی از این آداب و رسوم مربوط به خانواده ازدواج است که در نواحی مختلف کشور، با رعایت تشریفات خاص اعتقادی برگزار می‌شود.

راه‌های بسیاری برای برگزاری جشن عروسی و ثبت ازدواج وجود دارد. آداب و رسوم ایرانیان از جمله ازدواج آداب و ضوابط خاص دارد. امر ازدواج در میان اقوام مختلف ایرانی با توجه به رسوم قومی‌شان به شکل‌های مختلفی بوده است. آداب خاص و ویژه یکی از پایه‌های هویت آنان بوده است. در ادیان مختلف بویژه اسلام نیز به این امر سفارش شده است.

در فرهنگ‌های گوناگون اعم از شرقی و غربی همواره مراسم ازدواج با شکوهی تمام برگزار می‌شده است و هر فرهنگی با توجه به رسوم و آیین خود به این مراسم پرداخته است. با بررسی قباله‌های ازدواج در ایران دوره قاجار می‌توان به شناختی از شیوه تفکر و قوه ذهنی ایرانیان و تعبیر و تفسیر آنان از این مراسم دست یافت. (رحیمی، ۱۳۸۳: ۸۸)

نکاح‌نامه یکی از اسنادی است که مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. مهمترین ویژگی نکاح‌نامه طرح ظاهری، صفحه‌آرایی و خطوط گرافیکی آن است که این ویژگی آن را

از اسناد تاریخی دیگر متمایز می‌کند و نقش مهمی در زیبایی و ارزش یک عقدنامه دارد. قبالة ازدواج که یادگار گذشتگان است اگرچه از لحاظ حقوقی ارزشمند نیست، ولی به جهت اینکه، ما را با تاریخ گذشتگان، راه و رسم زندگی، آداب و رسوم، عقاید و باورهای آنان آشنا می‌کند دارای اهمیت خاصی است. کلمه «دوشیزه» به طور واضح و آشکار در این نکاح‌نامه‌ها به چشم می‌خورد.

یکی از مهمترین زمینه‌های مطالعه این گونه اسناد پرداختن به تاریخ اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هر منطقه و قیمت زمین و آب و اجناس و اشیاء قیمتی در محدوده تاریخ اسناد است و اطلاعات ارزشمندی را درباره طبقات مختلف ایران در دوره قاجار در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. هدف دیگر این تحقیق بررسی سبک زندگی آن دوره است سبک زندگی، مجموعه گرایش‌ها، اخلاق، ارزش‌ها و سنت‌هایی است که افراد به آن مقید بوده‌اند مقاله حاضر به حوزه ازدواج پرداخته است.

۲.۱. پیشینه تحقیق

برای معرفی اسناد مربوط به استان یزد، پژوهش‌هایی درخور از طریق مراکز و علاقه‌مندان به فرهنگ مردم یزد انجام گرفته که در جای خود ارزشمند است، اما در مورد نکاح‌نامه‌های دوره قاجار پژوهش‌های چندانی صورت نگرفته و سوابق پژوهش بسیار کم و ناچیز است. از این رو در این تحقیق سعی شده است چند مورد از این نکاح‌نامه‌ها بررسی شود. امید است که با این پژوهش، مقدمه مطالعات و تحقیقات بعدی در این زمینه فراهم شود.

۲.۲. مباحث نظری تحقیق

قباله‌های ازدواج موجود، به عنوان مواد فرهنگی، آثار با ارزشی هستند که مطالعه آنها بخش اندکی از فرهنگ و هنر این مرز و بوم را نمایانده و به شناخت فرهنگ یا تاریخ ما کمک درخور توجه می‌کند. از آنجا که وظیفه هر محقق، آشنایی با فرهنگ سرزمین خود است، هدف این تحقیق، بررسی ساختار صوری نکاح‌نامه‌های عصر قاجار در یزد و نمایاندن شکل ظاهری، اصول و عقاید آن زمان است.

قباله‌های ازدواج، پیمان‌نامه‌هایی هستند که نشان‌دهنده هویت خانواده و در سطحی وسیع‌تر نمایانگر هویت ملی و تاریخی جامعه‌اند. کیانی هفت لنگ معتقد است که تقدس ازدواج، موجب شده است تا بازتاب آن در قباله نویسی، قباله‌های ازدواج را تا حد یک

شاهکار ادبی - هنری ارتقا دهد. او بیان می‌کند که قباله‌ها، علاوه بر ارزش هنری و تاریخی از نظر روان‌شناسی، مذهبی، مردم‌شناسی، اقتصادی و جز آن نیز دارای اهمیت هستند (جرموزی و صالحی، ۱۳۹۲).

۲. ۱. عقد نکاح (ازدواج)

کلمه «نکاح» در لغت به معنی عمل زناشویی است که به نکاح دائم و منقطع تقسیم می‌شود. در کتاب و سنت در مورد مسأله نکاح و تشویق به ازدواج آیات و روایات متعددی وجود دارد که در بعضی از آنها، ازدواج عامل آرامش و آسایش و مودت و رحمت شمرده است: «وَمِنْ آيَاتِهِ اِنَّ خَلْقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِيَسْكُنُوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (سوره مبارکه روم، ۲۱).

«از جنس خود شما همسرانی برای آرامش و آسایش شما آفرید و در میان شما مودت و رحمت برقرار ساخت.»

در روایات و احادیث نیز به این امر سفارش شده است و ازدواج را سنت پیامبر می‌شمارد و مردم را به آن تشویق و ترغیب می‌کند. در بخش حدیث معمولاً از حدیثی معروف از پیامبر استفاده می‌شود که پیامبر اسلام در این حدیث می‌فرماید: «ازدواج سنت من است و هر کس از سنت من سر باز زند از من نیست.»

علی (علیه‌السلام): «تَزَوَّجُوا فَاِنَّ التَّزْوِيجَ سُنَّةُ رَسُوْلِ اللهِ (ص) فَاِنَّهُ كَانَ يَقُوْلُ: مَنْ كَانَ يَحِبُّ اَنْ يَتَّبِعَ سُنَّتِي التَّزْوِيجَ» ازدواج کنید که تزویج سنت رسول خداست، خود ایشان می‌فرمایند: هر کس مایل است از سنت من پیروی کند یکی از سنت‌های من ازدواج است (حرّ عاملی، ج ۱۴: ۳).

صیغه عقد از شرایط قطعی نکاح و بدون آن، زوجه بر زوج حلال نمی‌شود، زیرا نکاح با معاملات فرق دارد، در حلال بودن مال کسی رضایت صاحب آن کفایت می‌کند، اما در ازدواج، رضایت تنها کافی نیست، بلکه بر مرد و زن لازم است به یکی از عناوین زوجیت عقد آن را برقرار سازند و خود را به لوازم آن ملزم نمایند. نکاح که رابطه زوجیت بین زن و مرد است به وسیله عقد نکاح تحقق می‌یابد (حسینی اشکوری، ۱۳۸۷: ۱۳۱).

۲.۲. نکاح‌نامه‌های دوره قاجار

در جامعه عهد قاجار، فاصله چندانى بين كودكى و ازدواج دختران وجود نداشت. دختران اغلب از هفت تا سيزده سالگى ازدواج مى‌كردند و عملاً به عنوان ركن مستقلى وارد معرکه زندگى خانوادگى مى‌شدند. عواملى چون دستيابى به استقلال اقتصادى، رشد نسبتاً سريع دختران در آن روزگار و پايين بودن ميانگين عمر به دليل شيوع بيمارى‌هاى گوناگون و عدم رعايت اصول بهداشتى، در افزايش اين ازدواج‌هاى زودرس مؤثر بود. دختران و پسران هيچ‌گونه اختياري در برگزیدن همسر آينده خود نداشتند. رايج‌ترين شكل ازدواج عقد دائم بود (دلريش، ۱۳۷۵: ۲۲).

دختران بعضى اوقات بسيار زود ازدواج مى‌كنند و خيلى جوان هستند؛ مثلاً در ۹ يا ۱۰ سالگى، ولى در ايران يك احساس رو به رشد هستند كه ازدواج كردن با بچه كوچك يك كار محترمانه نيست؛ بعضى از بازرگانان رده بالا ترجيح مى‌دهند كه دخترانشان به سن بالاترى برسند و قبل از ۱۴ سالگى ازدواج نكنند (ناپير، ۱۳۹۵).

قانون ازدواج از ۲۳ مرداد سال ۱۳۱۰ش تصويب و به تدريج با الحاق آيين‌نامه‌هاى اجرايى شد. از بررسى سندهاى ازدواج دوره قاجارى علاوه بر عناصرى چون نگارش مقدمه‌هاى ادبى دلنشين (ستايش پروردگار جهان، نعت پيامبر و ...) كه بخش اعظم يك سند را تشكيل مى‌دهد، بيانگر آن است كه اگرچه قانون مشخص و مدونى هنوز در كشور وجود ندارد، اما طرفين براى شروع يك زندگى مشترك و مستدام به اصول و قاعده‌اى مشخص در چارچوب يك قرارداد معتقد و پاييند بودند كه به ظاهر بسيار ساده مى‌نمايد، اما در عين سادگى متن كلمات و عبارات چنان داراى بار حقوقى و معنوى است كه در مقايسه با عقدنامه‌هاى امروزي در زمان خود بسيار شاخص و ارزشمند بودند و عدم ذكر برخى موارد را نمى‌توان حمل بر دانش و آگاهى اندك افراد آن زمان دانست، بلكه در صورت بروز مشكل و اختلاف بين طرفين، حل اختلاف به ريش‌سفيدان قوم واگذار مى‌شد و با اين ديد كه دختر با لباس سفيد به خانه بخت مى‌رود و با كفن از آن خانه بيرون مى‌آيد، حتى الامكان سعى در حل اختلاف مى‌كردند؛ چنان‌كه در بررسى اسناد اين دوره كمتر به اسنادى چون طلاق‌نامه بر مى‌خوريم؛ تا پيش از سال ۱۳۱۰ هجرى شمسى؛ ازدواج و طلاق اشخاص به ثبت نمى‌رسيد

و در مرداد همان سال، قانون ازدواج مشتمل بر ۲۰ ماده که مقررات طلاق را هم دربر داشت، در مجلس تصویب شد و به ثبت رسید (پزشکی، ۱۳۹۱).

در زمان قاجار، همه مردم، چه سرشناس و ثروتمند، چه رعیت و فقیر، همگی عقدنامه داشتند. در واقع نوشتن آن میان خانواده های دو طرف مورد توافق در هر شهر و روستایی مرسوم بود. تنها تفاوت در این میانه، نفیس بودن و کیفیت ظاهری عقدنامه‌ها بود. (پویک، ...)

به طور عمومی، قباله‌ها را می‌توان در دو گروه دسته‌بندی کرد: ۱. کتابچه‌ای (دفترچه‌ای) ۲. طوماری (لوله‌ای) در قباله‌های کتابچه‌ای، از روش کتاب‌آرایی ایرانی و در قباله‌های طوماری، مانند فرمان‌ها، از کاغذ کشیده و بلند استفاده شده است (نمایشگاه اسناد، ۱۳۸۲).

تمامی قباله‌ها شامل یاد و نام خداوند به عنوان پیوند دهنده قلب‌هاست نگارش قباله‌ها با آیات و احادیث و اشعاری در بیان هدف و فواید ازدواج آغاز می‌شود و شامل بخش‌های دیگری چون معرفی زوجین، میزان مهریه، مهر و امضای شهود و تاریخ است.

قباله‌های ازدواج در خانواده‌های روستایی معمولاً در شکل و سبک نوشتار، ساده‌تر از مناطق شهری بوده است، با این حال، حتی در قباله‌های روستایی نیز گرایش به سمت خط و تذهیب زیباتر دیده می‌شود. با اینکه چگونگی و سطح مهارت در خوشنویسی در قباله‌ها روند یکسانی دارد؛ اما در طی زمان تزیین، تغییراتی را در سبک تجربه کرده است. باید به این نکته توجه داشت که قباله‌های دفترچه‌ای امروزه شکل استاندارد برای اسناد ازدواج در ایران به شمار می‌روند (صبری، ۱۳۸۴).

۳. بحث و بررسی

قباله‌های ازدواج از زوایای مختلفی قابل تجزیه و تحلیل هستند، می‌توان آنها را صرفاً آثار هنری، مطالب آرشیوی و یا منابع ارزشمندی از اطلاعات یا طبیعت جامعه شناختی و فرهنگی دانست. ظاهر زیبایی این قباله‌ها چشم هر هنرمندی را خیره، مضمون ادبی‌اش برای یک محقق، سبک و شیوه نوشتار آن برای علاقه‌مندان هنر خوشنویسی بی‌شک کارگشا خواهد بود. مضمون قباله‌ها از دیرزمان نشانگر تفاوت‌هایی در سلسله مراتب اجتماعی بوده است؛ تفاوتی که در مناطق روستایی و شهری ویژگی‌های متمایزی را ارائه می‌دهد. عناوین استفاده شده در این قباله‌ها گویای ادبیاتی بر شأن و موقعیت طرفین ازدواج است، به طور مثال بر موقعیت ممتاز اجتماعی و مادی عروس و یا وضعیت پدران زوج و زوجه تأکید دارد و گاهی نیز این عناوین ممکن است به شجره‌نامه‌ای خاص اشاره کنند (رحیمی، ۱۳۸۳: ۸۸).

ساختاری صوری (form) در عقدنامه‌های یزدی در عصر قاجار

مشخصات ظاهری عقدنامه

گواهی ثبت ازدواج یا عقدنامه، معمولاً از شش بخش تشکیل می‌شود. شامل: تحمیدیه (حمد و سپاس)، پیش نوشتار، مقدمه، مهریه، پایان، تاریخ و امضا. این بخش معمولاً به زبان عربی نوشته می‌شود و تنظیم آن بر عهده وکیل یا عاقد و تهیه کننده عقدنامه است.

۱- تحمیدیه و متن آغازین

لفظ تحمیدیه دارای ریشه عربی و مأخوذ از واژه حمد و سپاس است. در ادبیات عرب، پس از اسلام نیز اولین بار عبدالحمید کاتب (۱۲۳هـ) مبدع این سنت نگارشی بوده است (صفا، ۱۳۸۷: ۱۸۲).

دیباجه به بیان حمد و ثنای خداوند یکتا، مخلوقات و بهترین آنها انبیاء و ائمه معصومین، همچنین معاد همراه با آیات و احادیث و ابیات نغز پرداخته می‌شده است (محقق، ۱۳۷۲: ۵۵). معمولاً از آیات قرآن و روایات استفاده می‌شود که درباره عشق و لزوم تفاهم میان زن و شوهر است. بخش پیش نوشتار درباره هدف ازدواج در دین اسلام است. این بخش طولانی‌ترین بخش عقدنامه است. این بخش به زبان عربی و فارسی نوشته و با زیباترین واژه‌ها نوشته می‌شود. متن با جملاتی ادبی و مذهبی در باب چگونگی ایجاد نسل انسان براساس روایات دین مبین اسلام همراه است (علیزاده بیرجندآبادی، ۱۳۸۵: ۹۹). در یکی از قباله‌ها که به تاریخ ۱۱ جمادی الثانی ۱۲۹۱ هجری تنظیم یافته، چنین آمده است:

«الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ النِّكَاحَ سُنَّةَ الْأَنَامِ وَ فَصَلَ بَيْنَ الْحَلَالِ قَاطِعاً وَ الْحَرَامِ الصَّلَوةَ وَ السَّلَامَ عَلَى أَشْرَفِ الْأَنَامِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ عَلَيْهِ وَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ غِبَ الْحَمْدِ وَ الثَّنَاءِ» خجسته‌ترین صورتی که نقاش قضاء بر صفحه امکان نگارد و نیکوترین رقمی که کلک قدر بر ورق بیان نویسد کشف نقاب و رفع حجاب از چهره زیبای نوعروس این مطلب و مدعاست که چون نظام عالم و بقای نسل سلسله بنی ادم بمزاجت منوط و بمناکحت مربوط و ارتکاب ازدواج متضمن وسعت و غنی و رافع رنج و الم فقر و عنا است، کما قال الله تبارک و تعالی فی محکم کتابه الکریم و مبرم خطابه العمیم و انکحوا الایامی منکم و الصالحین من عبادکم و اما تمکم ان یکونوا قراء ینهم الله من فضله و الله واسع علیم و امر تزویج در شرایط مندوب و در طبایع مرغوب و

فاعلش در نظر اولی الالباب محبوب و بارکش در نزد ارباب خرد و اداب نیکوست کما قال
 النبی صلی الله علیه واله و سلم النکاح سنتی فمن رغب عن سنتی فلیس منی ...»

۲- مقدمه و متن

در این بخش، نخست به سعد بودن زمان عقد اشاره و سپس خانواده‌های زوجین (عروس و داماد) معرفی می‌شوند. خانواده داماد قبل از خانواده عروس معرفی و قبل از آوردن اسم عروس، اسم پدر عروس و داماد در عقدنامه آورده می‌شود. ویژگی‌ها و صفات عروس از جمله بالغه، رشیده، عقیفه، عاقله، باکره و مختاره و ... شمرده شده است. حال در توصیف این کلمات باید توضیح داد که در جامعه عهد قاجار از ویژگی مهم زوجه داشتن شرط بکارت بوده است که می‌بایست پاک، عقیف، معصوم و مسطوره باشد. پس می‌بایست ناموس خانواده حفظ گردیده، حال ذکر واژه باکره در عقدنامه‌های ازدواج این امر مهم را روشن می‌نماید که زوجه دارای شرایط لازم برای عروس خانواده بودن هست. واژه البالغه تأکید بر قانونی بودن سن ازدواج در دین مبین اسلام برای دختر است. واژه دیگر الرشیده است که به رشد جسمی زوجه جهت اولادآوری و نسل‌آوری اشاره دارد. واژه المختار نیز به قوه عقل و صحت آن تأکید دارد که در امر ازدواج با اختیار گام برداشته است (علی سام و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۰۳).

برای هر اسم هم از القاب شایسته و درخور تحسین استفاده می‌شد و می‌توان فهمید این افراد از چه خانواده و دارای چه موقعیت اجتماعی‌ای بوده‌اند و نکاح بین چه افرادی منعقد شده است. که نمونه متن یک قبالة ازدواج در پانزدهم ذی‌قعدة سال ۱۲۹۹ نوشته شده از این قرار است:

«در زمانی میمون و اوانی سعادت مشحون، واقع شد عقد نکاح دائمی صحیح صریح علی منهج الشرع المطاع فیما بین عالیشان عزت و سعادت توأمان اشرف الحاج والعمار حاجی محمدحسین خلف مرحوم جنت مکان اشرف الحاج حاجی غلام رضای نعیم‌آبادی و علیا شأن خدرات ماب عفت‌پناه حاجی بی‌بی صبیئه مرحمت شان خلدآشیان حاجی ابراهیم بقال یزدی ...» (سند موجود در موزه میرزا محمد کاظمینی در یزد)

۴- شیوه نوشتار

مسلمانان برای خوشنویسی اهمیتی خاص قایل بوده‌اند؛ زیرا آن را در اصل، هنر تجسم کلام وحی می‌دانسته‌اند. آنان خط زیبا را نه فقط در استنساخ قرآن کریم، بلکه در اغلب هنرها

به کار می‌بردند. در واقع خوشنویسی اسلامی به سبب دستیابی به کمال زیبایی شناختی، همچون محوری در میان سایر هنرهای بصری جای گرفت. شیوه‌های خوشنویسی در دوره‌های مختلف و در کنار یکدیگر کاربرد داشتند. عمده‌ترین شیوه‌ها نیز تا به امروز همچنان متداول‌اند (پاکباز، ۱۳۸۷: ۲۰۷). نوع خطّ به کار رفته در عقدنامه‌ها سطح خوشنویسی و خطوط رایج در آن دوره از تاریخ را نشان می‌دهد. در این دوره در پایان جملات خبری از نقطه‌گذاری استفاده نمی‌شد.

همچنین از خط سیاق که در عهد قاجار محاسبات مالی و ریاضی را با آن می‌نگاشته‌اند در تعیین میزان و مبلغ صدق در کنار حروف و اعداد ریاضی استفاده می‌شده است (صفی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۹). در عقدنامه‌ها، رعایت فاصله عبارات با حاشیه سند با نظم خاص در تمام موارد رعایت شده است، به عبارتی، نگارش متن سند با فاصله‌ای حدود دو یا سه سانتی‌متر از حواشی سند آغاز می‌شده که علاوه بر زیبایی و استفاده از جدول‌کشی، علت اصلی این امر جلوگیری از تخریب متن سند بوده است، زیرا در صورت نگارش متن در حاشیه سند و عدم رعایت این فاصله با گذر زمان حواشی سند دچار تخریب و خوردگی می‌شد و متن سند نیز از بین می‌رفت (مایل هروی، ۱۳۸۰: ۲۷۲). برای نگارش منظم عبارات و جلوگیری از نامرتب نگاشته شدن از امر سطرگذاری بین خطوط و جدول‌کشی چارچوب سند استفاده می‌کرده‌اند (سلطانی‌مقدم، ۱۳۸۹: ۱۱). بیشتر نوشته‌ها متن فارسی و یا ترکیبی از فارسی - عربی است و از خط‌های نستعلیق و شکسته نستعلیق در بیشتر قباله‌ها استفاده شده است.

۵- سرلوحه

سرلوحه بیشتر چهارگوش است و آیاتی از قرآن مجید و روایت از رسول اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) درباره تشویق مسلمانان به ازدواج و حرام بودن زنا و ... استفاده شده است. در یکی از آنها شکل ترمه نقش بسته که اشاره به هنر دیرپای آن در شهر یزد دارد.

۶- حاشیه

معمولاً در حاشیه عقدنامه‌های متعلق به دوره قاجار و پس از آن، مکانی برای امضای شاهدان و مهر آنها در نظر گرفته می‌شد. در حاشیه عقدنامه‌ها بیشتر سمت راست، محل‌هایی در قالب اشکال هندسی تعبیه می‌شد که محل قرار گرفتن مهر شاهدان و عاقدان و یادداشت‌های آنان بوده است (کیانی هفت لنگ، ۱۳۸۱).

۷- تذهیب

تذهیب، آرایش صفحات کتب خطی است با نقش مایه‌های انتزاعی در هنر ایرانی - اسلامی این گونه تزئین از حیث پیچیدگی طرح‌ها و هماهنگی رنگ‌ها به اوج کمال رسید در دوران سلسله قاجار در ایران، در برخی از گواهی‌های ثبت ازدواج (عقدنامه) زراندوزی و طلاکاری به چشم می‌خورد. گاه به جای طلاکاری از نقره استفاده شده است و آنقدر زیبا طراحی و تزئین می‌شد که به عنوان به یادماندنی‌ترین و مبارک‌ترین خاطره ازدواج در ذهن تازه عروس و داماد می‌ماند. ترکیب خطوط موزون میان قباله، نقاشی و رنگ شاد آن احساس نشاط درخور مراسم ازدواج را به انسان منتقل می‌کند.

۸- نوع کاغذ

نوع کاغذ و ابعاد آن با یکدیگر تفاوت دارد. کاغذ قبالات معمولاً اصفهانی، یزدی، کرمانی، سمرقندی، خانبالغ، روسی و اروپایی است که به دو نوع مرغوب و معمولی تقسیم می‌شود (خلعت‌بری لیماک، ۱۳۸۳: ۱۱۷).

۹- امضاء یا مهر

مهرها یکی از مهمترین اشکال اسناد تاریخی هستند که به گونه‌ای بیانگر دوره‌هایی از زندگی مردم و جوامع آنها است. اثر و نقش دلپذیر مهر، اطلاعاتی گرانبها از تاریخ، فرهنگ، اوضاع اجتماعی و جنبه زیبایی شناسانه آن ارائه می‌دهد. مالکین مهرها افرادی بودند که اثر مهرشان بر قانونی بودن و درستی مراسم ازدواج تأکید داشت و به دو دسته تقسیم می‌شدند:

- نمایندگان عروس و داماد که مراسم را مطابق با قوانین مذهبی اجرا می‌کردند.

- شاهدان

وجود شاهدان به منظور قانونمندی مراسم ازدواج مطابق با قوانین الهی ضروری بود. شاهدان از میان افراد مورد اعتبار و احترام محلی و از میان بزرگان خانواده انتخاب می‌شدند و از آنها برای دادن گواهی دعوت می‌شد. در واقع آنها با حضور خود و با دعای خیر و مبارک خواندن این سند مقدس، و قانونمندی آن از مهر و نشان خود استفاده می‌کردند. بنابراین عمده مهرها در عقود ازدواج متعلق به چنین شاهدان امین و قابل اعتمادی بود. این شاهدان آن چنان مورد احترام بودند که آزادی کاملی در استفاده از مهر خود در هر جای قباله داشتند (رحیمی، ۱۳۸۳: ۸۹).

مهرهایی حک شده بر عقدنامه‌ها دو نوع بوده‌اند: یکی مهر کوچک ساده که اغلب به شکل بیضی بود که به مهر دست خطی شناخته می‌شد و در نامه‌ها و مراسم خصوصی و معمولی از آنها استفاده می‌گردید. دیگری مهر انگشتری بوده و سجع آنها نیز با خط نستعلیق نگاشته می‌شد (کامروز، ۱۳۸۵: ۴۵). سجع مهر دربر دارنده نام شخص و گاه دربر دارنده اشارات مذهبی نیز بوده است. همانند نقش مهر «لااله الاالله، الملك الحق المبين، عبده سيدرضا» (احتشامی، ۱۳۸۳: ۲۴۱) حک مهرها بر سند تأییدیه‌ای بر حقانیت، اعتبار و بیان رسمیت این اسناد بوده است (طباطبایی بهبهانی، ۱۳۸۳: ۴).

مطالب موجود در سجع مهرهای ثبت شده در پایین این اسناد گاه تنها بیانگر نام صاحبان مهر بوده و تنها نقش امضاء و اثر انگشت را ایفا می‌کرده است، اما در برخی موارد آن فراتر رفته، حاوی ادعیه، احادیث، اسماء مبارک ائمه و یا حتی نذر و نیاز و درخواست‌های شخصی و متفاوتی بوده‌اند. هنر حک نمودن نقش مهر بر اسناد به علل گوناگون از اواخر قرن سیزدهم از جایگاه خاصی برخوردار بود و اهمیتی همانند امضا در عصر حاضر داشت. به همین دلیل، در نگهداری مهر و حفظ آن کوشش بسیاری می‌شده است. در برخی موارد خاص، این اهمیت همچنان باقی می‌مانده است. این اهمیت تا آنجا بود که به هنگام ناتوانی صاحب مهر و یا پس از درگذشت او، مهر در حضور جمعی معتبر شکسته می‌شد (عمادی حائری، ۱۳۸۸: ۲۰).

جنبه‌های مختلف مطرح شده در عقدنامه‌ها

۱- جنبه‌های دینی و مذهبی ازدواج

از آنجا که قرآن کتاب مقدس مسلمانان است تا به امروز در قباله‌های ازدواج به عنوان تبرک و تیمن جزو مهریه آمده است. در قسمت آغازین قباله‌ها عاقدین آیات و روایاتی از قرآن، پیامبر(ص) و ائمه معصومین(ع) ذکر شده که مسلمانان را به ازدواج تشویق کرده‌اند. در قسمت پایانی هم برای بهبود نسل بشر، انس و الفت بین زوجین دعا می‌شده است.

۲- جنبه اقتصادی ازدواج

عاقدان ازدواج را مایه غنا و ثروت می‌دانستند و آیات و روایاتی را نیز ذکر کرده‌اند. میزان مهریه که به عروس تعلق دارد همانند دیگر خرج‌های عروسی بر عهده خانواده داماد است.

مهریه و نوع آن در بیشتر عقدنامه‌ها قابل توجه است که به طلا، دینار و رویه اشاره شده است. تمام موارد درج شده درباره مهریه در عقدنامه باید توسط پدر عروس به امضا برسد. میزان این مهریه‌ها که بیشتر به صورت نقدی یا ملکی بوده است، برحسب پایگاه اقتصادی و اجتماعی، نوع فرهنگ و عرف، مکان و موقعیت جغرافیایی متغیر بود. آینه و شمعدان و یک جلد مصحف شریف، تقریباً پای ثابت بیشتر مهریه‌ها بود. برخی از مهریه‌هایی که در زمان قاجار به ثبت رسیده طلا، نقره، پول، قطعه زمین، بخش یا دهکده، خانه، فرش، وسایل آشپزخانه، درخت گردو و ندیمه و خدمتکار هستند.

۳- جنبه اجتماعی و اخلاقی ازدواج

مراسم ازدواج و انعقاد آن متناسب با پیروی از اصول خاصی بوده است؛ مبنی براینکه تاریخ عقد نکاح آیا میمون است یا نحس. پس تاریخ نکاح می‌بایست زمانی رخ دهد که نه تنها مشکلی برای زندگی زوجین ایجاد نکند، بلکه سبب برکت و مبارکی در زندگی مشترک آینده آنها شود (تهرانی، ۱۳۸۵: ۸۷). یکی دیگر از مسائل، بررسی سلسله مراتب اجتماعی افراد جامعه تأمل و تتبع در القاب و عناوین است. در نامه‌ها و مناشیری که نگاشته می‌شد برای خطاب نمودن افراد به القاب و عناوینی معقد و مطول تمسک می‌جستند (وحیدنیا، ۱۳۵۰: ۸۸). به عنوان مثال: آقا لقبی بوده که به سادات گفته می‌شده است (شکوری، ۱۳۶۸: ۱۱۸). لقب میرزا در عهد قاجار نشانه شاهزادگی مورد خطاب بود. سپس عمومیت داشت هر کسی را که مختصر سواد داشت، میرزا می‌نامیدند. لقب مذهبی «آخوند» نیز ویژه علمای برجسته و مجتهدین بوده است (همان: ۱۲۱).

القاب از نشانه‌هایی است که از روی آن می‌توان دریافت صاحب آن عقدنامه در چه مرتبه‌ای قرار داشته است. هرچه تزیینات عقدنامه بیشتر و ظاهر آن نفیس‌تر باشد، جایگاه بالاتر آن خانواده به ویژه عروس و داماد را یادآوری می‌کند. به همین دلیل است که در عقدنامه‌های مربوط به عامه مردم و اقشار ضعیف جامعه، ظرافت‌های هنری، چندان به چشم نمی‌آید.

۴- جنبه‌های حقوقی ازدواج

بررسی محضرها و اسناد و کتب بر جای مانده از عهد قاجاریه، چگونگی ساختار خانواده و امر ازدواج را در آن دوران و تفاوت‌های حقوقی و اجتماعی دو زمان حال و گذشته را

برای ما روشن می‌سازد (طیبی، ۱۳۸۷: ۱۸۲). در متن عقدنامه‌ها تأکید بر نوع ازدواج یعنی دائم یا موقت می‌شده است؛ «عقد مناکحه صحیحه شرعیه ملیّه اسلامیّه و مزاجه صریحه دائم جاری و واقع شد» (بنی‌هاشم، ۱۳۸۷: ۲۴۱).

پس از توافق دو خانواده، چند نفر از بزرگان و ریش‌سفیدهای خانواده پسر برای همراهی و یاری کردن پسر در امر ازدواج به خانه دختر می‌رفتند و در مقابل، خانواده دختر نیز تعدادی از بزرگان خود را در این مراسم شرکت می‌دادند تا با مشارکت و همفکری بزرگ‌ترها انجام شود. در این مجلس که همگی گوش به حرف‌های بزرگ‌ترها می‌دهند به طور معمول در مورد مهریه و شیربها تصمیم‌گیری می‌شد و بعد از آن در کاغذی نوشته و به امضاء یا مهر افراد حاضر در جلسه می‌رسید تا جنبه حقوقی آن حفظ شود.

هر بانویی که به همسری مردی در می‌آمده، زوج مبلغی وجه نقد یا ملک یا هر چیز مادی و معنوی که به آن مهر یا صداق گفته می‌شد به زوجه پیش‌کش می‌کرد که شرح و چگونگی این اهداء دقیق در متن عقدنامه درج می‌شده است (سام و دیگران، ۱۳۹۵: ۹۹). در اسناد و قباله‌های ازدواج از وجه نقد نقره یا طلا، باغ، زمین و حتی پارچه ابریشم و پوشاک تحت عنوان صداق مهر عروس می‌شده است (کرباسیان، ۱۳۸۸: ۹۴۲). گاه در جزء صداق، کنیز یا غلامی ذکر می‌گردید که جهت کار خانه و انجام امور اندرونی به زوجه کمک می‌کردند (بیانی، ۱۳۸۴: ۷۶۹). در اکثر عقدنامه‌ها یک مجلد قرآن کریم جزء صداق آمده است (سلطانی‌مقدم، ۱۳۸۹: ۱۷). اینکه قرآن را جزئی از صداق قرار داده‌اند از مسائل قابل توجه در قباله‌های مورد مطالعه است؛ چون نظر به اهمیت، احترام و عظمتی که قرآن کریم نزد مسلمانان دارد و لازم الاجراء دانستن دستورات آن به عنوان کتاب زندگی قرآن در اکثر قباله‌ها برای خوش یمنی و تبرک، جزء صداق آمده است (طیبی، ۱۳۵۳: ۷۳).

برای تحویل صداق به زوجه در متن عقدنامه‌ها، سه شیوه تعیین گردیده است.

الف) تمامی میزان صداق، در هنگام جاری شدن صیغه نکاح، پرداخت شده است (میردیلیمی، ۱۳۷۳: ۴۸۹).

ب) صداق تماماً بر ذمه زوج بوده؛ به این معنا که مبلغ صداق در نزد زوج به امانت است یا وجه صداق در اختیار زوج قرار می‌گرفت که با منافع آن به بازرگانی یا مضاربه پردازد (علیزاده بیرجندآبادی، ۱۳۸۵: ۸۹).

ج) بخشی از صدق حدود ده تا پنجاه درصد نقداً پرداخت و بقیه بر ذمه زوج بوده است. فارقی از این سه مورد، در زمانی که امر طلاق رخ می‌داده است متناسب با اینکه چگونگی پرداخت صدق در عقدنامه‌ها عندالمطالبه بوده و یا عندالاستطاعه ادای آن متفاوت بوده است. به این شکل که در مورد اول «عندالمطالبه» زوج می‌بایست تمام مبلغ صدق را پرداخت نماید (علیزاده بیرجندآبادی، ۱۳۸۵: ۸۹).

ج) بخشی از صدق حدود ده تا پنجاه درصد نقداً پرداخت و بقیه بر ذمه زوج بوده است. فارغ از این سه مورد، در زمانی که امر طلاق رخ می‌داده است متناسب با اینکه چگونگی پرداخت صدق در عقدنامه‌ها عندالمطالبه بوده و یا عندالاستطاعه ادای آن متفاوت بوده است. به این شکل که در مورد اول «عندالمطالبه» زوج می‌بایست تمام مبلغ صدق را پرداخت نماید؛ ولی در مورد دوم «عندالاستطاعه» زوج با توجه به توان مالی و به مرور زمان می‌توانست میزان صدق را پرداخت نماید (میردیلیمی، ۱۳۷۳: ۴۸۸).

صدق یا مهریه اهمیت خاصی در عقدنامه‌ها دارد که در آن ملک، وجه نقد و ... به عنوان صدق به زوجه داده و در جامعه روستایی و شهری بسته به وضعیت اقتصادی زوجین تعیین می‌شد. این امر نشان‌دهنده نگاه ویژه دین اسلام به استحکام بنیان خانواده و جایگاه زن در آن است که در برهه‌ای از زمان بتواند استقلال مالی او را حفظ کند.

کمتر عقدنامه تاریخی را می‌توان یافت که در آن از طرف عروس برای ازدواج شرط‌هایی مطرح شده باشد. ذکر شروط ضمن عقد در معرفی زوجه در قباله‌های مورد مطالعه مشاهده می‌شود که نشان‌دهنده جایگاه و تقدس زن در خانواده و اجتماع است و میزان شروط فرهنگی بیش از شروط اقتصادی است.

۴. نتیجه‌گیری

سرزمین یزد از جمله سرزمین‌های تاریخی است که بسیاری از آثار گرانبهای فرهنگی با قابلیت بسیار در خود جای داده است. فرهنگ خاص و منحصر به فرد آن با قدمت بسیار زیاد بررسی‌های وسیع و گسترده‌ای را طلب می‌کند که میراث ارزنده‌ای برای نسل‌ها باشد.

میل انسان به زیبایی و سرشت کمال‌جوی او هنرمندان ایرانی را وادار می‌ساخت تا قباله‌های ازدواج و دست‌نوشته‌های خود را با زیباترین خطوط مزین کنند. خطوط به کار رفته در این قبالات نشان می‌دهد که انسان همیشه به دنبال خلق زیبایی بوده است که با

دقت و ظرافت تمام بر صفحات حک شده‌اند و یادآور تاریخ گذشتگان است و بیانگر آنکه در دوره‌های مختلف آثار گرانمایی از خود بر جای گذاشتند. انواع خطوط و نقوش با معنای بسیار زیبا چشم هر بیننده‌ای را نوازش و مهم بودن امر ازدواج را در آن دوران نشان می‌دهد. از لحاظ جنبه اعتقادی آیاتی از قرآن و احادیث ائمه معصومین برای استحکام بنیان خانواده در آن نوشته می‌شد تا شکوه و عظمت ایرانی - اسلامی خود را حفظ کنند این‌گونه پایبندی به اعتقادات مذهبی تحسین برانگیز است. این همه عشق و دلداگی به اهل بیت که در پس آن دنیایی از حقیقت معنایی نهفته که در تار و پود مردم شکل گرفته بود. در بیشتر این قباله‌ها بعد از نام خداوند باری تعالی آیات و احادیثی از قرآن و ائمه معصومین (ع) آمده که درباره هدف ازدواج و فلسفه آن است.

دقت هر انسان ژرف‌نگری در پیوند با این نکاح‌نامه‌ها بیانگر آن است که ترکیب ناگسسته جاذبه‌های معنوی و اعتقادی با روح زندگی مردمان سخت‌کوش، پرتلاش و پاک سرشت این سرزمین خواهد بود. نگاهی که می‌توان باورهای خالصانه مذهبی را جزء اسرار جاودانگی، عظمت و عزت این سرزمین یافت که همچنان راز دارالعباده بودن یزد را حفظ نموده است. ازدواج در نزد مردم این خطه موجب غنا و ثروت بوده و بقای نسل و سلامت جامعه را تضمین می‌کرده است.

این نکاحیه‌ها در آن دوره از زمان، تفکر و ذهنیت مردم یزد نسبت به ازدواج را روشن می‌سازد؛ حتی با مطالعه این عقدنامه‌ها نام اشخاص و کاربرد بیشتر و عام‌تر آنها، آشنایی با سطح زندگی مردم، وجه رایج مملکت و اینکه چه شغل‌هایی وجود داشته، می‌توان آشنا شد. در مورد زمان برگزاری ازدواج که با در نظر گرفتن عقاید و باورهای آن شهر صورت می‌گرفت به دیدن ساعت سعد و نیکو برای این کار، سعد بودن زمان عقد در تمامی عقدنامه دیده می‌شود. مناسبت‌های مذهبی برای اوقات سعد در نظر گرفته می‌شد که همچنان این رسم ادامه دارد. در قباله‌ها معمولاً طرفین دارای شرط‌هایی بودند که باکره، عاقل و بالغ بودن زوجه، عندالمطالبه بودن مهریه و غیره از آن جمله است و رضایت والدین مدنظر بوده است. در بیشتر قباله‌ها هنر نویسندگی، نقاشی، تذهیب و خطاطی قابل توجه است که باورها و اعتقادات دینی مردم با آن گره خورده است. در برخی از آنها پدر زوج بخشی از ملک یا خانه یا بخشی از اموال خود را به پسرش می‌داد تا به عنوان مهریه به همسرش بدهد.

۱۳۳

سال اول، شماره ۱
بهار ۱۳۹۸

ذکر دعا در پایان برای زوجین توسط عاقد که برای ثبات ازدواج و داشتن رزق حلال، نسل طیب و پاک و طول عمر آنها امری مقدّس بوده و حکایت از تقدّس و احترام ایرانیان این امر است. بررسی نکاح‌نامه‌ها نشان می‌دهد این زنان عموماً بدبخت و تحت ظلم نبودند و با سیاست و درایت برای رسیدن به جایگاه خود عمل می‌کرده‌اند چندان پول نقد نبوده و بیشتر در چارچوب زمین، باغ، خانه و اموال غیرمنقول گنجانده شده است. این نکته ثابت می‌کند که اوضاع آنقدر تاریک نبوده که زنان از حقوق خود غافل شده باشند. دو بخش نهایی عقدنامه کاملاً ضروری هستند. این بخش شامل امضا شواهد، تاریخ و دعای پایانی است.

هرچه به دوره‌های گذشته باز می‌گردیم شرایط یاد شده در عقدنامه‌ها به ویژه از سوی عروس کمتر می‌شود. صداق، اظهار صیغه نکاح دائم و تاریخ تحریر، دیگر بخش‌های محتوایی عقدنامه‌ها به شمار می‌آیند. با کمی دقت می‌توان دریافت محتوای عقدنامه‌ها از گذشته تاکنون چندان تغییر نکرده است. اما هرچه به امروز نزدیک می‌شویم عقدنامه‌ها ظاهری ساده‌تر به خود می‌گیرند تا جایی که دیگر در این روزها در عقدنامه هیچ زوجی، هنرهایی چون قاب‌بندی‌ها، تذهیب، خوش‌نویسی و حاشیه‌بندی دیده نمی‌شود. نوع دست خط مهر و امضای شاهدان عقدنامه از نوع سَجَل شهودی یا اعترافی بوده است. این را از ادبیاتی که در نوشته‌هایشان به کار می‌بردند می‌توان فهمید. این آثار و اسناد تاریخی می‌توانند زمینه پیوند بیش‌تر مردم را با فرهنگ و سنت‌های مردمان گذشته فراهم آورند.

سند شماره ۱: نکاح نامه آقا غلامحسین ولد مرحوم حاجی حسن جنت آبادی

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي جعل النكاح سنه الانام و فضلا بين الحلال قاطعا والحرام والصلوة والسلام على اشرف الانام محمد واله عليه وعليهم السلم.

غيب الحمد والثناء خجسته ترين صورتی که نقاش قضاء بر صفحه امکان نگارد و نيکوترين رقمی که کلک قدر بر ورق بيان نويسد کشف نقاب و رفع حجاب از چهره زیبای نوعروس اينمطلب و مدعاست که چون نظام عالم و بقای نسل سلسله بنی ادم بمزاجت منوط و بمناکحت مربوط و ارتکاب ازدواج متضمن وسعت و غنی و رافع رنج و الم فقر و عنا است كما قال الله تبارک و تعالی فی محکم کتابه الکریم و ميرم خطابه العميم وانکحوا الايامی منکم و الصالحين من عبادکم و اماتکم ان يکونوا فقراء یغنهم الله من فضله و الله واسع عليم و امر تزویج در شرایع مندوب و در طبایع مرغوب و فاعلش در نظر اولی الالباب محبوب و بارکش در نزد ارباب خرد و آداب نيکوست كما قال النبي صلی الله عليه واله وسلم النکاح سنتی فمن رغب عن سنتی فليس منی بناء علی هذا در بهترين وقتی از اوقات و نيکوترين ساعتی از ساعات عقد مناکحه صحيحه شرعيه و مزواجه صريحه مليه واقع شد فيما بين عالیحضرت ستوده خصلت نيکو طويت اقاغلامحسین ولد مرحوم حاجی حسن جنت آبادی من قراء ... دارالسلطنه اصفهان و عفت و عصمت ماب المخدره البالغه العاقله الرشیده البکر المسماه ام النساء خانم بنت عالیحضرت ستوده فطرت نيکو طويت سعادت اکتساب اقا ملامحمدباقر من القرية بصداق مبلغ بیست و چهارتومان و دوهزار و سیصد و پنجاه دینار فضی از قرار روپيه ۲۶ نخود وزن ناصرالدین شاهی عدد يکهزار دینار موافق مهر ... مناکحه صحيحه شرعيه و مزواجه صريحه مليه شامله الايجاب والقبول والرغبتين و صيغه مناکحه مزبوره بالفارسيه والعربيه جاری شد و غبّ ذلك حاضر شد آقا غلامحسین زوج مزبور و مصالحه صحيحه شرعيه لازمه اسلاميه نمود با زوجه حلیله خود المسماه المزبوره مقرونه بقبولها از موازی یکدانگ مشاع از کل شش دانگ یکباب خانه معلومه واقعه در قرية مزبوره محدود و بحدود اربعه ذیل با جمیع توابع شرعيه ان از ممر و مدخل و غیرهما کما يتعلق بها شرعا بقدرالحصه الشایعه بانضمام موازی یک سهم مشاع از تمامی و همگی کل شش سهم.

۱۳۵

سال اول، شماره ۱
بهار ۱۳۹۸

بخانه حاجی محمدحسن خال الزوج بخانه حسین ابن استادعلی.

بشارع عام

بشارع خاص

تمامی ششش کود نمک معروفات بملائی واقعات در موضع نمک زار قریه مزبوره که بجهته معروفیت بملائی مستغنی از ذکر حد و وصف است با جمیع توابع شرعیه ان کلما یتعلق بها شرعا بقدرالحصه الشایعه بمال المصالحه مبلغ ششش تومان و دوهزار و سیصد و پنجاه دینار موصوف از جمله مهر مرقوم که باقی بماند از مهر موصوف بعد از وضع مال المصالحه مرقومه مبلغ هجده تومان منعت مصالحه صحیحه شرعیه و معاهده صریحه ملیه شامله الایجاب و القبول الرغبیین و صیغه مصالحه مزبوره نیز جاری شد و این کلمات بعنوان قباله نکاحیه قلمی شد و کان ذلک تحریرا فی ۱۱ شهر جمادی الثانیه من شهر سنه ۱۲۹۱.

* * *

سند شماره ۲: نکاحنامه حاج محمدحسین نعیم آبادی به سال ۱۲۹۹

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي احل النكاح و حرم الزنا و السفاح.

والصّلوه والسلام على خير خلقه محمد واه الطاهرين.

المعصومين ولعنه الله على اعدائهم اجمعين الى يوم الدين.

بعدالحمد والصلوه على مستحقهما نظر بمضمون ايه وافی هدايه و انكحوا الايامی منكم و الصالحین من عبادکم و امانکم ان یكونوا فقراء یغنیهم الله من فضله والله واسع علیم و حدیث صدق تناكحوا تناسلوا تكثروا فانی اباهی بكم الامم يوم القيامة و لوا بالسقط در زمانی میمون و اوانی سعادت مشحون واقع شد عقد نکاح دائمی صحیح صریح علی منهاج الشرع المطاع فیما بین عالیشان عزت و سعادت توامان اشرف الحاج والعمار حاجی محمدحسین خلف مرحوم جنّت مکان اشرف الحاج حاجی غلام رضای نعیم آبادی و علیا شان خدات ماب عفت پناه حاجی بی بی صبیبه مرحمت شان خلداشیان حاجی ابراهیم بقال یزدی بصادق میمنت انطباق همگی و تمامی نصف مشاع از کل یکدرب خانه معینه مشخصه واقعه قرب لردتاج وردی از اندران و خارج و ممر و مدخل بقدرالحصه محدود بخانه خلیل خراط و حدی بشاه راه و دو حد بدولت خانه ورثه مرحمت و غفران پناه جنت و فردوس ارامگاه

۱۳۶

سال اول، شماره ۱

بهار ۱۳۹۸

نواب نورالله مضجعه لاغير اللهم الف بينهما و وسع في رزقهما و طول في عمرهما و طيب
نسلهما بجاه محمد واله الطاهرين عقدا صحيحا شرعيا مشتملا على الايجاب والقبول و كان
وقوع ذلك في پانزدهم ذى قعدة سنه ۱۲۹۹.

سجلات[:]

- ۱- ... وقعت المناكحه الميمونه كما زبر في الورقه في ۱۵ ذيقعدة ۱۲۹۹ «محل مهر» «... على»
- ۲- وقع عقدا المناكحه المباركه على الصداق حرره «محل مهر» «محمد رضا»

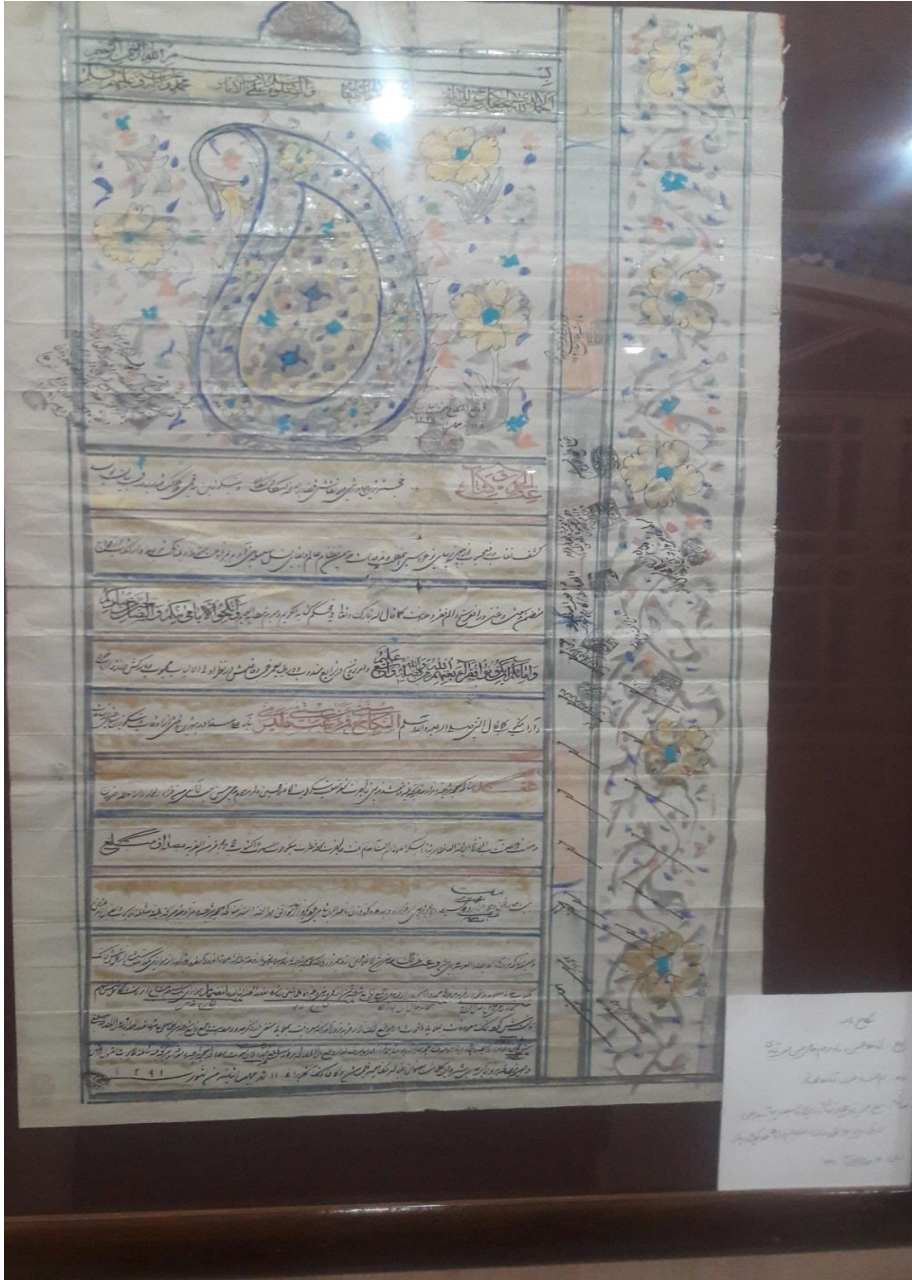
يادداشت:

۱. سابقه ستایش خداوند متعال در متون فارسی بویژه عقدنامه‌های ازدواج در اسناد پازند به
قبل از اسلام بر می‌گردد. (عریان، ۱۳۷۸: ۵۰)
۲. نکاح‌نامه‌های مورد مطالعه در کتابخانه موقوفه میرزامحمد کاظمینی موجود است.

۱۳۷

سال اول، شماره ۱
بهار ۱۳۹۸

۱۳۸

سال اول، شماره ۱
بهار ۱۳۹۸

منابع و مأخذ:

۱. احتشامی، محسن. (۱۳۸۳)، *مهرهایی از جنس عشق*. مترجم مهدی افشار. ویراستار پژمان تهرانیان. تهران: کتاب خورشید.
۲. بنی‌هاشم، سیداحمد. (۱۳۸۷)، «بازخوانی یک عقدنامه از سال ۱۲۷۴». *پیام بهارستان*. د ۲/ س ۱، شماره ۲: تهران.
۳. پاکباز، روئین. (۱۳۷۸)، *دایرةالمعارف هنر (نقّاشی، بیکره‌سازی و هنر گرافیک)*. تهران: فرهنگ معاصر.
۴. بیانی، بهمن. (۱۳۸۴)، «نگاهی به یک قباله ازدواج نفیس دوره فتحعلی شاه». *پیام بهارستان*. د ۲/ س ۱، ش ۴: تهران. ۷۷۷-۷۶۸.
۵. پزشکی، مصطفی. *مروری بر عقدنامه‌های عهد قاجار*. وبلاگ ۱۹ اسفند ۱۳۹۱.
۶. تهرانی امیرخانی، آقا سیدمصطفی. (۱۳۸۵)، *سفرنامه گوهر مقصود*. به کوشش زهرا امیرخانی. ج ۲. تهران: میراث مکتوب.
۷. جرموزی، شیما، صالحی، سودابه. (۱۳۹۲)، «تناسبات زیبا: مقایسه تطبیقی تناسبات ساختاری یکی از قباله‌های ازدواج موجود در گنجینه آستان قدس رضوی با نظام تناسبات متداول در غرب». *فصلنامه گنجینه اسناد*، سال بیست و سوم. دفتر دوم.
۸. حرّ عاملی، محمد بن حسن (قرن ۱۱)، *وسائل الشیعه*. ترجمه محمدرضا حسینی جلالی، قم: نشر آل‌بیت، ج ۱۴.
۹. حسینی‌اشکوری، سیدصادق. (۱۳۸۶)، *گنجینه مهرها و اسناد قم*. قم: انتشارات مجمع ذخائر اسلامی.
۱۰. حسینی‌اشکوری سیدصادق. (۱۳۸۷)، *اسناد شرعی در کتابخانه میرزامحمد کاظمینی*. قم: مجمع ذخائر اسلامی با همکاری بنیاد ریحانه الرسول.
۱۱. خلعت‌بری لیمایی، مصطفی. (۱۳۸۳)، «ارزش‌های نهفته در قباله‌های ازدواج». *فرهنگ مردم ایران و جهان*. ش ۲، ۱۲۲-۱۱۴.
۱۲. دلریش، بشری. (۱۳۷۵)، *زن در دوره قاجار*. تهران: انتشارات سوره.
۱۳. رحیمی، سوسن. (۱۳۸۳)، «مهر در قباله‌های ازدواج دوره قاجار»، *کتاب ماه هنر*، شماره ۷۱ و ۷۲.
۱۴. سام، علی. علیرضا علی صوفی. «در ضرورت و اهمیت شناخت اسناد تاریخی: واکاوی عقدنامه ازدواج قاجار». *مجله پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام*. شماره ۱۸.
۱۵. سلطانی‌مقدم، حمیده (۱۳۸۹)، «نه فرمان شیخ‌الاسلامی، عقدنامه و معافیت از سربازی (مربوط به خاندان تهجدی ساوه) از قرن دوازدهم و سیزدهم». *پیام بهارستان*. د ۳/ س ۳، شماره ۱۰.
۱۶. شکوری، ابوالفضل. (۱۳۶۸)، «نقش القاب در رجال شناسی». *مجله پاد*، شماره ۱۶.
۱۷. صبری، حمید. (۱۳۸۴)، «آداب ازدواج در آذرشهر تبریز». *فرهنگ مردم ایران*، شماره ۵ و ۶.
۱۸. صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۷۱)، *تاریخ ادبیات فارسی*. ج اول. تهران: انتشارات فردوسی.

۱۴۰

سال اول، شماره ۱
بهار ۱۳۹۸

۱۹. صفی‌نژاد، جواد. (۱۳۸۷)، کوششی در آموزش خط سیاق. تهران: انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۲۰. طیب‌تاتی حسین. (۱۳۵۳)، سیری در قباله‌های ازدواج، هنر و مردم. ش ۱۴۳.
۲۱. طباطبایی بهبهانی، سیدمحمد. (۱۳۸۳)، «قباله‌ای به توشیح و مهر شیخ انصاری (قدس سره)». پیام بهارستان. د ۱/ س ۵، ش ۴۵.
۲۲. طیبی، سیدمحمد. (۱۳۸۷)، «محاکم شرع در دوره قاجار». مجله پژوهش‌های اسلامی دانشگاه کرمان. سال دوم، شماره سوم. پاییز.
۲۳. عریان، سعید. (۱۳۷۸)، «آفرین پیمان پهلوی یا پیمان کدخدایی». مجله متن پژوهی ادبی. ش ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳.
۲۴. عمادی حائری، سیدمحمد. (۱۳۸۸)، «چند نکته درباره نقش و نوع مهر». گزارش میراث. دوره دوم، سال سوم، شماره ۳۱ و ۳۲.
۲۵. عزیززاده بیرجندی، زهرا. (۱۳۸۵)، نگرشی بر مهر نامه‌های عصر قاجاریه در بیرجند. تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
۲۶. کرباسیان، آزاده. (۱۳۸۸)، «عقدنامه‌ای از روزگار احمدشاه قاجار». پیام بهارستان. د ۲/ س ۲، ش ۵.
۲۷. کامروز، بدری (۱۳۵۸)، «تعریف مختصری درباره مهر و مهرکنی». مجله وحید، شماره ۲۵۶ و ۲۵۷.
۲۸. کیانی هفت لنگ، کیانوش (۱۳۸۱)، «ازدواج و بازتاب آن در قباله‌نویسی»، فرهنگ مردم، شماره ۱.
۲۹. مالکوم، نایپر. (۱۳۹۵)، پنج سال در یک شهر ایرانی. مترجم جلال گلشن، یزد: اندیشمندان.
۳۰. مایل هروی، نجیب. (۱۳۸۰)، تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی. تهران: کتابخانه. موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
۳۱. محقق، محمدباقر. (۱۳۷۲)، اسما و صفات الهی در قرآن. ج ۱. تهران: انتشارات اسلامی.
۳۲. میردیلمی، سیدضیاء. (۱۳۷۳)، تاریخ کتول. تهران: چاپخانه بهمن.
۳۳. وحیدنیا، سیف‌اله. (۱۳۵۰)، القاب و عناوین، مجله وحید، شماره ۹۳.
۳۴. پایگاه تحلیلی خبری خانواده و زنان، تاریخ انتشار: ۳۰ اردیبهشت ۱۳۹۳-۱۶:۲۷.
۳۵. پوپک، گزارش جالب روزنامه اتوسان از آئین ازدواج در ایران دوره قاجار. ۱۳ تیر.
۳۶. روزنامه ایران، شماره ۵۷۰۸ به تاریخ ۹۳/۵/۱۳، صفحه ۱۶ (جامعه) ۲.

۱۷۱

سال اول، شماره ۱
بهار ۱۳۹۸

Format of Marriage Agreements during Ghadjar Dynasty

Asia Zabih Nia Omran, Marjan Sadat Mirhosseini

Abstract

Marriage agreements are documents that can show the historical and national identity of a society. They can help know the culture and history of a nation. A marriage agreement deals with a very important issue in Iranian families, i.e. marriage. It gives the marriage a legal aspect. Since marriage is a recommended religious action in Islam, one can find many examples of marriage agreement. The study of such agreements left from Ghadjar dynasty can help us learn about the cultural, social, economic, and legal situation of that time. Even though marriage agreement is a legal document that needs no color specification, they used to be colored, illuminated and handwritten, that can illustrate the development of painting, illumination and calligraphy during Ghadjar dynasty. A descriptive analytic library study was carried out to investigate the marriage agreement during Ghadjar dynasty.

Keywords: Marriage agreements, documents, during Qajar dynasty.